

tasavvur

tekirdag ilahiyat dergisi | tekirdag theology journal

e-ISSN: 2619-9130

tasavvur, Haziran/June 2023, c. 9, s. 1: 869-899

‘Âmmînin Mezhebi Kendisine Danıştığı Müftînin Mezhebidir’ Kaidesi Bağlamında Günümüzde Âmmînin Taklid Meselesi

Taqlid of the Layperson in Today’s World from the Perspective of in the
Context of the Legal Maxim: “The Madhhab of the Layperson is the
Madhhab of the Muftî whomi Hhe Consulted”

Ömer ASLAN

Dr., Diyanet İşleri Başkanlığı/Vaiz
Presidency of Religious Affairs/Preacher
Van, Turkey

aslan65omer@hotmail.com

ORCID: 0000-0001-5682-2722

DOI: 10.47424/tasavvur.1269437

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 22 Mart / March 2023

Kabul Tarihi / Date Accepted: 5 Haziran / June 2023

Yayın Tarihi / Date Published: 30 Haziran / June 2023

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran / June

Atıf / Citation: Aslan Ömer. “Âmmînin Mezhebi Kendisine Danıştığı Müftînin Mezhebidir’ Kaidesi Bağlamında Günümüzde Âmmînin Taklid Meselesi”. Tasavvur - Tekirdağ İlahiyat Dergisi 9 / 1 (Haziran 2023): 869-899.
<https://doi.org/10.47424/tasavvur.1269437>

İntihal: Bu makale, ithenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by ithenticate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/tasavvur> | <mailto:ilahiyatdergi@nku.edu.tr>

Copyright © Published by Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
İlahiyat Fakültesi / Tekirdag Namık Kemal University, Faculty of
Theology, Tekirdag, 59100 Turkey.

CC BY-NC 4.0

Öz

Sahâbe, Tâbiîn ve Etbâu't-Tabiîn dönemlerinde dinî meselelerin büyük çoğunluğu doğrudan kaynaklardan istinbat edilmiş değildir. Zira vahiy ve Hz. Peygamber'den tevarüs edilen ve amel edilen dinî bilgi toplumda biliniyor ve kendisiyle amel ediliyordu. Buna göre bu dönemlerde karşılaşılan yeni meselelerde icthad-rey devreye girmiştir. İctihadî konularda icthad ehliyetine sahip olanlar, belli bir kişi veya ekole bağlı olmadan kendi reyleriyle amel etmişlerdir. İctihad ehliyetine sahip olmayanlar ise karşılaştıkları problemler hakkında, diledikleri müftüye (âlime) danışmış ve onun verdiği hükümlerle amel etmişlerdir. Ancak hicri II-IV yüzyıllarda mezheplerin teşekkül edip istikrar bulmasıyla birlikte icthad, taklid ve mezhep konuları tartışılmaya ve konu hakkında farklı görüşler ortaya çıkmaya başlamıştır. Fakihlerin bir kısmı, icthad ehliyetine sahip olmayanların bir mezhebi taklid etmeleri gerektiğini savunurken bir kısmı da her bir mükellefin dinî işlerinde kendi ilmî kudretine göre icthad edip vardığı sonuçla amel etmesi gerektiğini savunmuştur. Âmmî kimse için taklidin gerekli olduğunu savunanlar, âmmînin dinî-amelî hayatında bir mezhebe bağlanması gerektiğini söylerken; diğer kesim de "Âmmînin mezhebi olmaz. Onun mezhebi danıştığı müftînin mezhebidir." kaidesinden hareket ederek âmmînin istediği âlimin görüşüyle amel edebileceğini söylemiştir. Bu çalışmada icthad yeterliliğine sahip olmayan âmmînin dini sorumlulukları konusu incelenmiştir. Bu bağlamda taklidin mahiyeti üzerinde durulmuş ve âmmînin taklidi hakkındaki görüşler ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, İctihad, Müctehid, Taklid, Mukallid, Âmmî.

Abstract

In the period of the Sahâba (Companions), Tâbi'in (Successors), and Atbâ' al-Tâbi'in (Followers of the Successors), those who had the capacity to do ijthâd on religious issues would act according to their ijthâd without being tied to any a particular person or school. Those who did not have the capacity to perform ijthâd could obtain a fatwâ from any muftî whom they consulted, without any school-sectarian affiliation. However, with the emergence of the schools of jurisprudence (madhhab) in II-IV centuries AH, the issues of ijthâd, taqlid and madhhab have been discussed and different opinions have

emerged on the subject. Some scholars argue that those who do not have the capacity to do *ijtihād* should do *taqlīd*, while others argue that every legal person (*mukallaf*) should do *ijtihād* in their religious affairs according to their own capabilities and act according to the conclusions reached. While those who argue that *taqlīd* is necessary for a Muslim who does not have the proficiency in *ijtihād* claim that a Muslim should adhere to a *madhhab* in his religious-practical life, another group argues -based on the legal maxim “*Ammī* does not have a *madhhab*. His sect is that of the mufti he consults”- that a Muslim may act upon the consultation of the scholar he wants to follow. In this study, the issue related to the situation of the Muslim who does not have competence to do *ijtihād* has been examined. In this context, the nature of *taqlīd* is emphasized and scholars’ opinions regarding opinions about the *taqlīd* of the layperson (*‘āmmī*) are addressed.

Keywords: Islamic Jurisprudence, *Ijtihād*, *Mujtahūd*, Imitation (*Taqlīd*), Imitator, *Muqallid*, *‘Āmmī*.

Giriş

Hicri dördüncü asırda, mezheplerin kurumsal bir statü kazanmasıyla ictihad konusu ile birlikte taklid konusu da tartışılmaya başlanmıştır. İslâm dininde asıl olan her mükellefin ictihad yollarını öğrenerek ictihadda bulunmasıdır. Çünkü taklid zemmedilmiş, uygun görülmemiştir.¹ Bu nedenle mukalidinin durumu fakihler arasında tartışma konusu olmuştur.

Dört mezhep imamı birilerinin kendilerini taklid etmelerini istememiş, aksine insanları, Kitap ve sünnete tabi olmaya davet etmiş ve görüşlerini de-

¹ Nitekim “(Yahudiler) Allah’ı bırakıp, hahamlarını; (Hıristiyanlar ise) rahiplerini ve Meryem oğlu Mesih’i rab edindiler.” (et-Tevbe 9/31.) âyetinde ve Adıyy b. Hatım’in (r.a.) “boynumda altından bir haç olduğu halde Rasûlullah’ın (s.a.v.) yanına gelmişim. Rasûlullah (s.a.v.), “‘Ey Adıyy bu putu üzerinden at!’ Kendileri de Tevbe sûresinin 31. âyetini okumakta idiler ve şöyle buyurdular: ‘Gerçi onlar haham ve rahiplerine ibadet etmiyorlardı. Fakat haham ve rahipleri bir şeyi haram kıldılar mı onu haram kabul ediyorlar, helal kıldıklarını da helal sayıyorlardı.’ (İşte bu Allah’tan başkasını Rab edinmek demektir.)” hadisinde taklid zemmedilmiştir. Ebû İsa Muhammed b. İsa et-Tirmizî (öl. 279/892), *el-Câmi’u’l-kebir*, thk. Beşşâr ‘Avvel ve M’arûf, İkinci Baskı, (b.y.: Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, 1998), “Tefsirü’l-Kur’ân”, 9.

lilsiz olarak alanları da kınamışlardır.² Mesela Ebû Hanîfe'nin (öl. 150/767) "Delilimi bilmeyen bir kimsenin sözümle/görüşümle fetva vermesi haramdır."³ ifadesi ile hem kendisinin hem de öğrencilerinin "Bir kimseye, görüşümüzü nereye dayandırdığımızı bilmeden fetva vermeleri helal değildir."⁴ sözleri ve İmam Mâlik'in (öl. 179/795) "Kendi imamını taklid yüzünden sahâbe kavlini terk eden kimseye tevbe teklif edilir."⁵ ve başka bir ifadesinde de: "Ben bir beşerim hata da yapabilirim isabet de edebilirim. Kitap ve sünnete uyan/muvafık olan görüşlerimi alın; muhalif olanları terk edin."⁶ gibi sözleri, onların ictihada verdikleri önem ile delili anlamaksızın sade hükmü uygulamaya dayalı taklide karşı menfi tavırlarını açıkça ifade etmektedir. İmam Şâfiî (öl. 204/820) ise "Benim görüşüm Hz. Peygamber'in sahih sünnetine muhalif ise beni taklid etmeyin. Çünkü Hz. Peygamber'in sahih sünneti benim görüşümden evladır."⁷ ve "Delilsiz ilim arayışında olan kimse gece odun toplayan kişi gibidir."⁸ diyerek delilden yoksun taklidi onaylamadığına vurgu yapmaktadır. Keza Ahmed b. Hanbel (öl. 241/855) de "Ne beni ne Mâlikî ne Şâfiî'yi ne Evzâî'yi ne de Sevrî'yi taklid edin. Onların delil olarak aldıklarını alın."⁹ ifadesiyle basiretsiz taklide karşı mesafeli bir duruş sergilemiştir.

-
- ² Nureddîn Ali b. Abdullah b. Ahmed es-Senhûdî (öl. 911/1505), *el-Ikdü'l-ferîd fi ahkâmi't-taklid*, thk. Enver b. Ebî Bekir ed-Dâğıstânî (Beyrut: Dâru'l-Minhâc, 2011), 120; Şihâbüddîn Ebü'l-Hasan Harun b. Bahâiddîn el-Mercânî (öl. 1306/1889), *Nâzûratü'l-hak fi fardiyyeti'l-ışâ ve in lem yeğibi's-şafak*, thk. O. Ençakar ve A. Yılmaz, (İstanbul: Dâru'l-Hikme, 2012), 127; Yahyâ Muhammed, *el-İctihâd ve't-taklid ve'l-ittibâ' ve'n-nezar* (Beyrut: el-İntişârü'l-Arâbî, 2000), 94.
- ³ Şah Veliyyullâh Ahmed b. Abdirrahîm ed-Dihlevî (öl. 1176/1762), *Ikdü'l-cîd fi ahkâmi'l-ictihâd ve't-taklid*, thk. Muhammed Ali el-Halebî, (b.y. : Dâru'l-Feth, 1995), 6.
- ⁴ Muhammed b. Ali eş-Şevkânî (öl. 1250/1834), *el-Kavlü'l-müfîd fi edilleti'l-ictihâd ve't-taklid*, (Mısır: Şeyh Mustafa el-Bâbî, 1928), 15.
- ⁵ Yahyâ Muhammed, *el-İctihâd ve't-taklid ve'l-ittibâ' ve'n-nezar*, 94; Hayrettin Karaman, *İslâm Hukukunda İctihâd* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2015), 155-56.
- ⁶ Dihlevî, *Ikdü'l-cîd fi ahkâmi'l-ictihâd ve't-taklid*, 7.
- ⁷ Dihlevî, *Ikdü'l-cîd fi ahkâmi'l-ictihâd ve't-taklid*, 8.
- ⁸ İbn Kayyim el-Cevziyye Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb (öl. 751/1350), *İ'lâmu'l-muvakkî'in 'an Rabbi'l-âlemîn*, nşr. Ebû 'Übeyde Meşhûr b. Hasan Ali Selmân ve Ebû Ömer Ahmed Abullah Ahmed (Cidde: Dâru İbni'l-Cevziyye, 2003), 3/469; Yahyâ Muhammed, *el-İctihâd ve't-taklid ve'l-ittibâ' ve'n-nezar*, 173.
- ⁹ Şevkânî, *el-Kavlü'l-müfîd fi edilleti'l-ictihâd ve't-taklid*, 25; Dihlevî, *Ikdü'l-cîd fi ahkâmi'l-ictihâd ve't-taklid*, 9.

Yukarıda beyan edilen hususların aslî bir durum olmasıyla birlikte, müctehid imamlar, buradaki ifadeleriyle basiretsiz taklide karşı çıkmışlardır.¹⁰ Yoksa imamlar ictihad ehliyetine sahip olmayan kişinin/âmmînin, fer'î meselelerde müftüyü taklid etmesini kesin bir şekilde yasaklamamışlardır.¹¹ Nitekim her gün ve her yerde ortaya çıkan yeni meseleler hakkında herkesin ictihad etme yeterliliği ve imkânı yoktur. Çünkü herkesin ictihad ehliyetine sahip olması neredeyse imkânsızdır. İnsanların çoğu avam olduklarından dolayı hayatlarını İslâmî çerçevede idame ettirebilmeleri için hayatta oldukları sürece yetkili kimselere danışmaları başka bir ifadeyle onları taklid etmeleri gerekmektedir.¹² Meselenin anlaşılması, taklid kavramının doğru bir şekilde anlaşılmasına, taklidle bulunacak âmmînin uyması ve bilmesi gereken kurallar ve bilgilerin neler olduğuna bağlıdır. Bu nedenle öncelikle taklidin tanımı incelenecek sonra âmmînin taklidi hakkındaki tartışmalara değinilecektir.

1. Taklid

Taklid (التقليد), k-l-d (كَلَد) kökünden gelir. "Kılâde" (قلادة) kelimesinden türemiş olup boyna asılan şey anlamındadır.¹³ Fıkıh usulünde ise "Bir sözü delilsiz olarak (hüccet olmaksızın) kabul etmek"¹⁴ demektir. Sanki taklid eden kişi, başkasının sözünü -mesele ile ilgili hükmü- boynuna gerdanlık -kılâde- yapmıştır.¹⁵ Zira taklidden de kastedilen başkasının görüşüyle amel emek veya fetva vermektir.¹⁶ Şer'î hükümlerin yolunu bilmeyen

¹⁰ Dihlevî, *İkdü'l-cîd fi ahkâmî'l-ictihâd ve't-taklid*, 9.

¹¹ Fahrüddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî (öl. 606/1209), *el-Mahsûl fi ilmi'l-usûli'l-fikh*, thk. Cebbâr Feyâd el-'Alvânî (b.y: Müessesettü'r-Risâle, ts.), 6/73.

¹² Halil Güneç, *el-Mevsû'atü'l-fikhiyyetü'l-müeyyessere* (Diyarbakır: Mektebetü Seydâ, ts.), 2/256.

¹³ Ebü'l-Fazl Cemâluddîn Muhammed b. Mukrim İbn Manzûr el-Efrîkî el-Mısırî (öl. 711/1311), *Lisânu'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, ts.), "kld", 3/366-367; Mecduddîn Muhammed b. Yakub el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhît*, thk. Muhammed Na'im el-Arkûsî (Beyrut: Müessesettü'r-Risâle, 2005), "kld", 312.

¹⁴ Ebü Hâmid Muhammed b. Muhammed, el-Gazâlî (öl. 505/1111) *el-Mustasfâ min ilmi'l usul*, thk. Hamza b. Züheyr Hâfız, (Medine: y.y., ts.), 4/139.

¹⁵ İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî Abdülmelik b. Abdillâh el-Cüveynî (öl. 478/1085), *el-Burhân fi usuli'l-fikh*, thk. Abdülazîm ed-Dîb, (Kahire: Dârü'l-Ensâr, ts.), 2/1357; Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh ez-Zerkeşi eş-Şâfiî (öl. 794/1392), *el-Bahrü'l-muhît fi usuli'l-fikh*, thk. Abdülsettâr Ebü Gudde, İkinci Baskı, (Kahire: Dârü'l-Safve, 1413/1992), 6/270.

¹⁶ İbn Emîrü'l-Hâc el-Halebî (öl. 879/1474), *et-Tahrîr ve't-tahbîr alel-Tahrîr fi usuli'l-fikh*, thk. Abdullah Mahmûd, (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1419/1999), 3/422.

âmmînin, fetva ehliyetine sahip herhangi bir fakihi taklid ederek onun sözüyle amel etmesi buna örnek teşkil etmektedir.¹⁷ Nitekim "Eğer bilmiyorsanız ilim sahiplerine sorun."¹⁸ âyetinde buna dikkat çekilmiştir.¹⁹ Buna göre taklid, Kitap, sünnet ve icmâ gibi aslî delilleri bilmeyen kimsenin, bir müftünün sözünü alıp onunla amel etmesi hâlinde söz konusu olur. Hukuk literatüründe taklid edene "mukallid" denir. Mukallid ise delile değil, hükmü ortaya çıkararak müftüye itimat etmektedir.²⁰ Âmmî denilen bu kesime düşen görev, liyakatine ve samimiyetine güvendiği bir müftünün görüşüne uygun amel etmesidir.²¹

2. Âmmînin Taklidi Meselesi

Âmmî, kendi başına bilgi ve zan oluşturmaktan aciz olduğu için başka birini taklid eden kimse demektir.²² Ya da delillerden şer'i hükümleri çıkarma imkânına sahip olmayan ve bunun usul ve yöntemini bilmeyen kimsedir.²³ Şer'i meselelerde âmmînin taklidi, tartışma konusu olmuştur. Her ne kadar âmmînin doğru ve sıhhatli bir şekilde gelmiş bir mezhebi taklid etmesinin câiz olacağı belirtilmişse de cevazın derecesi, fakihler arasında tartışılmıştır. Zerkeşî konu hakkında üç farklı görüş olduğunu belirtmektedir. Bunlar:

1. İbn Hazm (öl. 456/1064)²⁴ ve bir kısım Mutezileye göre²⁵ taklid, mutlak surette haramdır. İbn Hazm ayetlerden²⁶ deliller getirerek delilsiz taklidin caiz olmayacağını vurgulamış, mezhep imamlarının da taklide karşı menfi bir tavır sergilediklerine dair farklı rivayetlerin olduğunu belirtmiştir. Hatta İbn

¹⁷ Ebû Amr Osman b. Abdurrahman İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî (öl. 643/1246), *Edebü'l-müftî ve'l-müsteftî*, thk. Muvaffik b. Abdullah b. Abdulkadir (b.y.: 'Alemü'l-Kütüb, 1986), 158.

¹⁸ en-Nahl 16/43.

¹⁹ İbn Emîrî'l-Hâc, *et-Takrîr ve't-tahbîr*, 3/421-422.

²⁰ Karaman, *İslâm Hukukunda İctihad*, 203.

²¹ Saffet Köse, *İslâm Hukukuna Giriş* (İstanbul: Hikmetevi, 2015), 212.

²² Gazâlî, *el-Mustasfâ*, 4/137.

²³ Sekâfi, *Muhtesarü'l-Fevâidi'l-Mekkiyye*, 47.

²⁴ Ebû Muahemmed Ali b. Ahmed b. Sa'îd b. Hazm (öl. 456/1064), *en-Nebz fî usûli'l-fikh*, thk. Ahmed Hicâzî es-Sekâ, (Kahire: Mektebetü'l-Külliyâti'l-Ezheriyye, 1401/1981), 71.

²⁵ Zerkeşî, *el-Bahrü'l-muhîf fî usuli'l-fikh*, 6/280; Ethem Demir, *İslâm Hukukunda Taklid ve Telfik*, (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Temel İslâm Bilimleri, Yüksek Lisans, 2014), 26.

²⁶ el-A'râf 7/3; el-Bakara 2/170; ez-Zümer 39/17-18; en-Nisâ 4/59.

Hazm bu konuda icma olduğunu iddia eder.²⁷ Dolayısıyla bu görüş sahiplerine göre mükellef olan herkesin, dinî işlerinde kendi ilmî kudretine göre ictihad edip vardığı sonuçla amel etmesi gerekir.²⁸

2. Bazı Haşviyeler,²⁹ taklidin vacip olduğunu savunmuşlardır. Dolayısıyla onlar akıl yürütmenin ve araştırmanın haram olduğunu iddia etmişlerdir.³⁰

3. Dört mezhebin önde gelen fakihleri taklidin, âmmî kimseye vacip; müctehide haram olduğunu belirtmişlerdir. Buna göre İmâm Şâfiî ve diğer bazı fakihlerin “Başkasını taklid etmek câiz değildir.” ifadeleri, müctehid olan kimse hakkındadır. Zerkeşî’ye göre hak ve doğru olan görüş budur.³¹

Gazzâlî, ammînin bir âlime fetva sorması ve ona tabi olmasının vacip olduğunu belirtirken görüşünü şu iki gerekçeye dayandırmaktadır: *Birincisi*, sahâbe icmadır. Çünkü sahâbe kendilerinden fetva isteyeneye fetva verir ve onlara ictihad derecesine ulaşmalarını emretmezdi. *İkincisi* ise âmmînin hükümlerle mükellef olduğu ve ictihad mertebesine ulaşmasının imkânsız olduğuna dair icmadır. Şayet insanlar bütünüyle ictihad mertebesine ulaşmak için ilimle uğraşırlarsa bu durum ekinin kurumasına ve neslin son bulmasına, meslek ve sanatların âtil kalmasına yol açarak dünyanın harap olması sonucuna götürebilir.³² Cessâs da âmmî için taklidi gerekli görüp özetle şunları nakletmektedir:

“İctihad yetkinliğine sahip olmayan âmmî, mükellef olduğu için dinî bir meseleyle karşılaştığında onu beklemeye alması, ihmal ve terk etmesi caiz değildir. Keza âmmîyi ictihad yollarını, kıyas ve usûlül fıkhi bilmekle sorumlu tutmak da caiz de-

²⁷ İbn Hazm, *en-Nebz fî usûli'l-fikh*, 72; Zerkeşî, *el-Bahrü'l-muhîf fî usuli'l-fikh*, 6/280.

²⁸ Ebû Muahammed Ali b. Ahmed b. Sa'îd b. Hazm (öl. 456/1064), *el-İhkâm fî usuli'l-ahkâm*, thk. Ahmed Muhammed Şakir (Beyrut: Dârü'l-İfâki'l-Cedid, ts.), 5/122.

²⁹ Dinî konularda akıl yürütmeyi reddedip sadece nakle itibar eden ve özellikle ulûhiyyet meselelerinde naslar arasında bağlantı kuramayarak teşbih ve teccîme kadar varan telakkileri benimseyen kimselere denir. bk. Metin Yurdagür, “Haşviyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16: 26-27.

³⁰ Zerkeşî, *el-Bahrü'l-muhîf fî usuli'l-fikh*, 6/280.

³¹ Zerkeşî, *el-Bahrü'l-muhîf fî usuli'l-fikh*, 6/280.

³² Gazzâlî, *el-Mustafâ*, 4/147-148.

ğildir. Dolayısıyla âmmî, meselenin hükmünü biliyorsa ona göre amel etmeli, bilmiyorsa bir bilene sorması gerekir. Zira sahâbe de bilmedikleri dinî meseleleri birbirlerine sorarlardı."³³

Yukarıdaki görüşlerden anlaşıldığı üzere ilk dönem fukahâsının çoğu taklide karşı çıkmamış, aksine âmmî için taklidi gerekli görmüşlerdir. İbn Hazm'ın herkesin, dinî işlerinde kendi ilmî kudretine göre ictihad edip vardığı sonuçla amel etmesi gerektiği yönündeki görüşü ileri sürmesinin temel sebebi, mezhep taassubuna dayalı olan taklide karşı çıkmasıdır. Aslında o, her mükellefin kulluğunu yerine getirecek kadar ahkâm bilgisinin olması gerektiğini belirtmektedir. Bu bağlamda Zerkeşî, fer'î meseleler karşısında insanları üç kısma ayırmıştır:

Birincisi âmmîdir. Cumhura göre âmmînin fer'î meselelerin tümünde fetva sorması câiz ve bir müctehidi taklid etmesi vaciptir. Çünkü âmmînin, ictihadda bulunma yeterliliğe sahip bir ilmî birikimi yoktur. Zerkeşî'nin aktardığına göre İbn Abdülber (öl. 463/1071) bu konuda icma bulunduğunu söyler.³⁴

İkincisi, bazı muteber ilimlere sahip olup ancak ictihad mertebesine ulaşmayan âlim kimsedir. Kimi âlimlere göre bu kesim, ictihadda bulunmaktan aciz olduğu için âmmî gibidir. O bir müctehidi taklid eder. Bazı âlimler de onun, belli bir ilmî birikime sahip olduğunu ve başkasını taklid etmesinin caiz olmadığını savunurlar. Kuvvetli olan görüşe göre ise bunlar müctehidde bulunması gereken şartları taşıdıkları için ictihadda bulunabilirler. Fakat müstakil bir usule sahip olmadıkları için mutlak müctehid sınıfında yer almazlar. Başka bir ifadeyle yeni bir mezhep ihdas edemezler.³⁵

Üçüncüsü ise ictihad mertebesine ulaşan kimsedir. Bunlar ictihadda buldukları bir meselede başka birisini taklid edemezler. İctihadda bulmadıkları meseleler hakkında ise birçok görüş ileri sürülmüştür. Bunlardan önemli olan iki görüş şudur: *Birincisi*, başta İmam Şâfiî'nin (öl. 204/820) zahir görüşüne ve Râzî (öl. 606/1210), Amidî (öl. 631/1233), İbnü'l-Hâcib (öl.

³³ Ahmed b. Ali er-Râzî el-Cessâs (öl. 370/981), *Usulu'l-fikh el-musemma el-fusûl fi'l-usûl*, thk. 'Uceyl Câsim en-Neşemî, İkinci Baskı (Kuveyt: et-Türâsü'l-İslâmî, 1414/1994), 4/277-278.

³⁴ Zerkeşî, *el-Bahrü'l-muhîf fi usuli'l-fikh*, 6/283-286.

³⁵ Zerkeşî, *el-Bahrü'l-muhîf fi usuli'l-fikh*, 6/283-286.

646/1249) gibi birçok âlimin tercihinine göre mutlak müctehid için taklid câiz değildir. *İkincisi* ise Ebû Hanîfe (öl. 150/767) ve Süfyân es-Sevrî (öl. 161/778) gibi âlimlere göre mutlak müctehid için taklid câizdir.³⁶

2.1. Âmmînin Bir Mezhebe Bağlı Olma Zorunluluğu

Mezheplere bağlanma meselesi, ilk dönemlerden itibaren tartışılan bir mesele olmuştur. Dolayısıyla şer'î hükümleri öğrenmek için taklidden başka imkânı olmayan âmmînin dinî-amelî hayatında herhangi bir mezhebe bağlanmasının gerekli ve bağlandığı mezhepten ayrılmasının serbest olup olmaması fakihler arasında tartışma konusu olmuştur.³⁷ Bu hususta üç farklı görüş belirtilmiştir. Bunlar:

1. Cumhura göre, şer'î hükümleri öğrenmek ve uygulamak için belli bir mezhebi taklid etmek vacip değildir; kişi, istediği müctehidi taklid edebilir.³⁸ Nevevî (öl. 676/1277) bu görüşü tercih etmiştir. Zerkeşî (öl. 794/1392) de bunu sahîh olarak nitelendirmiştir.³⁹ Çünkü sahâbe döneminde fetva isteyenler, diledikleri sahâbeden fetva sorarlardı. Bu durum hem yaygındı hem de çokça tekrar ederdi ve hiçbir sahâbe bu duruma engel olmazdı.⁴⁰ Nitekim Abbasiler döneminde hukuk birliğini ve istikrarını sağlamak amacıyla dönemin halifesi Ebû Cafer el-Mansûr (öl. 158/775), İmâm Malik'e (öl. 179/795), "Muvatta" adlı kitabının, devletin resmi hukuk kaynağı olması talebinde bulunmuş ve onu şehirlere dağıtma, kılıç zoru ile de olsa insanları onu uygulamaya ve ona aykırı fetvaları terk etmeye zorlama teklifinde bulunmuşsa da İmâm Malik, bu teklife karşı çıkarak şöyle demiştir: "Ey Emire'l-Mü'minin! Bunu yapma. Zira sahâbe değişik yerlere/bölgelere dağılmıştır. Onlar benim delil olarak aldığım/itimat ettiğim Hicaz hadislerinden başka hadisleri rivâyet etmiş ve

³⁶ Zerkeşî, *el-Bahrü'l-muhîf fi usulî'l-fikh*, 6/283-286.

³⁷ Semhûdî, *el-İkdü'l-ferîd fi ahkâmî't-taklid*, 101; Karaman, *İslâm Hukukunda İctihad*, 216; İbrahim Paçacı, "Fıkıh Mezhepleri ve Taklid", *Dinî Araştırmalar* 2/4 (1999): 75; Hacı Yunus Apaydın, "Fıkıh Üretiminde Meşruiyet Ölçüsü: Ekol Sistematiği", *Uluslararası Rahmet ve Çatışma Bağlamında İslam Mezhepleri Sempozyumu Bildirileri*, 3 (2016-2017): 89.

³⁸ İbn Emîrî'l-Hâc, *et-Takrîr ve't-tahbîr*, 3/446; Vehbe Zühaylî, *Usûlü'l-fikhi'l-İslâmî*. Yirminci Baskı. (Dimaşk: Dâru'l-Fıkır, 2013), 2/417-418; Ahmed b. Süleyman b. Yûsuf el-Â'rinî, *en-Nehcü'l-akvâ fi erkân'il-fetvâ*, (Riyâd: Dâru'l-Âsime, 2008), 643.

³⁹ Zerkeşî, *el-Bahrü'l-muhîf fi usulî'l-fikh*, 6/319.

⁴⁰ İbn Emîrî'l-Hâc, *et-Takrîr ve't-tahbîr*, 3/446.

insanlar da bunları uygulamış olabilir. Şüphesiz Allah bu ümmetin fûrû meselelerindeki ihtilafını rahmet saymıştır.”⁴¹ Bu hadise göz önünde bulundurulduğunda insanları belirli bir müftünün veya mezhebin görüşü ile amel etmeye mecbur kılmanın birtakım sıkıntılara sebebiyet vereceği ortadadır. Bunun için yasama organları, İslâm hukukunu esas almaları durumunda, bütünü itibariyle İslâm hukukunu temsil eden fıkıh mezheplerinin görüşleri arasında zamanın ve çevrenin şartlarına uygun olan hükmü seçmesi ve belirli bir mezhebe bağlı kalmaması daha isabetli olabilir.

Bir mezhebe bağlanmanın zorunlu olduğu görüşü her ne kadar Cüveynî (öl. 478/1085), Gazzâlî (öl. 505/1111)⁴², İbn Salâh (öl. 643/1245), İbn Nüceym (öl. 970/1563) ve İbn Âbidîn (öl. 1252/1836) gibi fakihler tarafından dile getirilmişse de bu görüş sahipleri, insanların mezheplerin daha kolay ve hafif hükümlerini arayıp bulmaları ve keyfi olarak amel etme kaygısını taşıdıkları içindir.⁴³ Yoksa kişi, yaptığı araştırmalar sonucunda, bir mezhebin hükmü kendisine daha açık ve delilleri itibariyle daha sağlam geldiği için uygularsa elbette bu durum övülen ve ecir getiren bir davranıştır.⁴⁴

2. Müteahhir âlimlerden bazılarına göre âmmî kimse için bir mezhebe bağlılıktan söz etmek sahih/câiz değildir. Çünkü mezhep ancak araştıran, delil edinen ve mensubu olduğu mezhebi hakkında basiret sahibi olan veya mensubu olduğu mezhebin fûrû ile ilgili en az bir kitabını okuyan, mezhep imamının fetva ve görüşlerini bilen kimseler için söz konusu olabilir. Dolayısıyla buna ehil olmayıp sadece “Ben Hanefiyim veya Şafiiyim” diyen birisi, gerçek anlamda ne Hanefî’dir ne de Şafii’dir.⁴⁵

3. Bir kesim fakihe göre ise belirli bir mezhebe bağlı olma konusunda ileri sürülen görüşler tercih, tahrir, müctehidü’l-mezhep vb. tabakalarda olan fakihler için söz konusudur. Âmmî için böyle bir şey söz konusu değildir. Nitekim “Sıradan kişinin (âmmî) mezhebi olmaz. Onun mezhebi danıştığı müf-

⁴¹ Zerkeşî, *el-Bahrü’l-muhîţ fi usulî’l-fikh*, 6/319.

⁴² Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, 4/140.

⁴³ Mercanî, *Nâzûratü’l-hak fi fardiyeti’l-ışâ ve in lem yeğibi’s-ş-şafak*, 135-37; Ahmed Yaman, *Fetva Usûlü ve Âdâbı*, (İstanbul: İfav Yayınları, 2017), 55.

⁴⁴ Yaman, *Fetva Usulü ve Âdâbı*, 56.

⁴⁵ İbn Emîrî’l-Hâc, *et-Takrîr ve’t-tahbîr*, 3/447.

tinin mezhebidir.” kaidesi, âmmînin bilgi, araştırma, mukayese ve tahlile dayalı bilinçli bir mezhep tercihinin bulunmadığına ve mezhebinin, yaşadığı toplumda bulunan müftülerin görüşleri olduğuna delalet etmektedir.⁴⁶

Çağdaş hukukçulardan Yusûf el-Karadâvî, bir mezhebe bağlı olma zorunluluğu hakkında özetle şunları söylemektedir:

“Bir Müslümanın ne dört mezhepten birine ne de dört mezhep dışında başka bir mezhep veya kişiye bağlanma zorunluluğu vardır. Zira zorunluluk, Allah ve Resul’ünün, Kitap ve sünnette belirledikleri hususlar için söz konusu olur. Ayrıca sahâbe döneminde isteyen istediği sahâbîden fetva sorardı. Sahâbeden hiç kimse bu duruma karşı çıkmazdı. Dolayısıyla her kim kendini bir mezhebe bağlı kılmaya mecbur kılsa, şüphesiz o, Allah’ın geniş hükümlerine karşı nefsinin zora sokmuştur. Özellikle o kişi ilim ehlinde biri olsa. Çünkü âlim, hükmü deliliyle beraber araştırıp öğrenebilir. Gerçek olan, âmmînin mezhebi yoktur. Onun mezhebi fetva talep ettiği müftünün mezhebidir. Çünkü belli bir mezhebin tercih edilmesi ancak o mezhebin usulünün bilinmesi, başka mezheplerin usulüyle mukayese edilmesi ve netice itibarıyla bir tercihte bulunmasıyla mümkündür. Âmmînin bunu yapma imkân ve birikimi yoktur. Dolayısıyla âmmî, farklı meselelerin hükümlerini farklı kişilere sorup öğrenebilir. Ancak yaşadığı bölgede halkı Hanefî, Şâfiî gibi bilinen mezheplerden birine mensup ise o vakit âmmî, o mezhebe tabi olabilir. Güvenilir bir âlim, kendisine söz konusu meselede mezhebinin delili zayıf olduğunu belirtirse âmmî o meselede râcih olan mezhebi tercih etmelidir.”⁴⁷

İbn ‘Useymîn de şunları nakletmektedir:

“Âmmînin mezhebi kendisine soru sorduğu âlimin mezhebidir. Bu nedenle biri bize ‘ben taklid hürriyetine sahibim dolayısıyla sigara içmem caizdir. Çünkü farklı İslâm beldelerinde buna ce-

⁴⁶ الْعَامِّي لَا مَذْهَبَ لَهُ ، بَلْ مَذْهَبُهُ مَذْهَبُ مُفْتِيهِ Muhammed Said b. Abdurrahman Elbânî (öl. 1351/1932), ‘Ümdetü’t-tahkîk fî’t-taklîd ve’t-telfîk, thk. Hasan Semmâhî, İkinci Baskı (Dimeşk: Dârü’l-Kâdirî, 1997), 174-175.

⁴⁷ <https://fiqh.islamonline.net> (Erişim 25 Ocak 2023).

vaz verilmiştir.' dese biz de kendisine 'sigara içmen caiz değildir. Zira sen mukallidsin dolayısıyla bulunduğun beldenin gü-venilir âlimlerinin görüşlerine muhalif bir görüşle amel edemezsin.' deriz. Çünkü âmmînin, dilediği âlimin nefisine hoş ve kolay gelen görüşünü alması kaosa, kargaşaya ve tartışmaya sebebiyet verir."⁴⁸

Netice itibariyle icthad ehliyetini haiz olmayan kimsenin, bir müctehidin icthadına göre amel etmekten başka çaresi yoktur. Çünkü âmmî ibadet, muamelat ve ceza hukukuna ilişkin değişik konulardaki icthadları bilme ve seçme kabiliyetine sahip değildir. Bu nedenle hukukî hayatın tutarlı ve düzenli bir tarzda yürüebilmesi, dinî meselelere çözüm aranırken bir mezhebin sistematik bütünlüğü çerçevesinde kalmakla mümkün olabilir. Yoksa hukuk güvenliğini sağlama, hukuk birliğini oluşturma ve hukukî istikrarı temin etme gibi problemler ortaya çıkar.

2.2. Âmmînin Bağlı Olduğu Mezhebi Dışında Başka Bir Mezhebi Taklid Etmesi

İctihad mertebesine ulaşmış ve bir meselede icthadda bulunmuş bir fakihin, muhalif görüşe sahip olan başka bir fakihî taklid etmesi veya onun görüşüyle amel etmesinin câiz olmadığına dair icmâ vardır.⁴⁹ Ancak icthad mertebesine ulaşmamış kimse bazı meselelerde mezhebi dışında başka bir mezhebi taklid edip edemeyeceği hususu ihtilaflıdır. Örneğin "Ben Hanefîyim veya Şâfiîyim" diyen birisinin herhangi bir meselede başka bir mezhebi taklid edip edememesi tartışma konusu olmuştur.⁵⁰

Başta Şâfiî fakih Râfiî'nin (öl. 623/1226) benimsediği racih görüşe göre mezhepler arasında geçiş yani bir dönem bir müctehide bağlıyken başka bir zamanda onu bırakarak başka bir müctehide bağlanmak, bir tercihe dayanması halinde câizdir. Başka bir ifadeyle mukallid kimse, telifke düşmeden mezhebi dışında başka bir mezhebi, ister daimi olsun ister sadece fer'î bir me-

⁴⁸ <https://islamqa.info/answers> (Erişim 27 Ocak 2023).

⁴⁹ *Â'rîni, en-Nehcu'l-akvâ fi erkân'il-fetva*, 647.

⁵⁰ *Zerkeşi, el-Bahrü'l-muhîti fi usulil-fikh*, 6/320; Muhammed Yüsrî, *el-Fetva*, 306-307.

selede olsun taklid edebilir.⁵¹ Çünkü fetva ehliyetine sahip olmayan kişiyi, belirli bir müftünün veya mezhebin görüşü ile amel etmeye mecbur kılmak, onu cezalandırmak ve sıkıntıya düşürmektir.⁵² Dolayısıyla ictihad derecesinde bir donanımına sahip olmayan bir Müslüman, şer'î hükmü düşürme amacına yönelik bir çabanın içinde olmadan sıkıntıya düştüğü durumlarda diğer mezheplerin görüşlerinden yararlanma imkânına sahiptir.⁵³

Âmidî (öl. 631/1233), İbnü'l-Hâcib (öl. 646/1249), Tâcüddîn es-Sübki (öl. 771/1370) gibi fakihlere göre bir meselede imamın fetvasıyla amel etmiş veya o meselede imamını taklid etmiş âmmî bir kimse, başka bir müctehidin görüşüyle amel edemez.⁵⁴ Bu da a. âmmînin taklid ettiği müftünün fetva vermesiyle, b. verilen fetvayla amel etmesiyle, c. onun fetvasını bağlayıcı görmesiyle lazım hale gelir.⁵⁵ Çünkü âmmî, müctehid seviyesine ulaşmayana kadar taklid ettiği mezhebe bağlı kalmak zorundadır.⁵⁶ Aynı şekilde amel veya taklidden sonra başka bir görüşle amel etmek kişiyi ruhsatların peşinde koşmaya ve din ile alay etmeye sevk edebilir.⁵⁷ Keza İz b. Abdisselâm, (öl. 660/1262) ve İbn Dakîki'l-îd (öl. 702/1302) de âmmînin intikal edeceği mezhep onu, ruhsatların peşinde koşmaya ve din ile alay etmeye sevk etmemesi ve verilmiş hükmü bozması kaydıyla taklidin câiz olabileceğini belirtmişlerdir.⁵⁸

Gazzâlî, bu hususu şu ifadelerle açıklar:

⁵¹ Zerkeşî, *el-Bahrü'l-muhîf fi usulî'l-fikh*, 6/320; İbn Emîrî'l-Hâc, *et-Takrîr ve't-tahbîr*, 3/447; Semhûdî, *el-İkdü'l-ferîd fi ahkâmî't-taklid*, 102.

⁵² Semhûdî, *el-İkdü'l-ferîd fi ahkâmî't-taklid*, 101; Zekiyyuddin Şa'bân, *Usûlü'l-fikhü'l-İslâmî*, (b.y.: Mektebetü'l-Hanefiye, ts.), 423; Ali Şafak, "İslâm Hukukunda Kaynaklar -İctihad-Müctehid-Mezhep-Taklid ve Telif Meseleleri Üzerine Bir Araştırma", *Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi*, 3 (1979), 21.

⁵³ Elbânî, *'Umdetü't-tahkîk fi't-taklid ve't-telifik*, 169; Köse, *İslâm Hukukuna Giriş*, 214.

⁵⁴ Ebü'l-Hasan Seyfüddîn Ali b. Muhammed es-Sâlim es-Sa'lebî el-Âmidî (öl. 631/1233), *el-İhkâm fi usulî'l-ahkâm*, nşr. Abdürrezak Afîfî, (Riyad: Dârü's-Samî'î, 2003), 4/289-290; Zülküf Korkut, *Âmidî'nin el-İhkâm fi Usûli'l-Ahkâm adlı eseri bağlamında ictihad, taklid ve istifâ*, (Bingöl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2022), 80; Tâcüddîn es-Sübki (öl. 771/1370), *Cem'u'l-cevâmi' fi usulî'l-fikh*, trc. Mehmet Selim Aslan, (Bursa: Emin Yayınları, 2021), 175; Zerkeşî, *el-Bahrü'l-muhîf fi usulî'l-fikh*, 6/324.

⁵⁵ Sübkî, *Cem'u'l-cevâmi' fi usulî'l-fikh*, 175.

⁵⁶ Zerkeşî, *el-Bahrü'l-muhîf fi usulî'l-fikh*, 6/324.

⁵⁷ A'rîni, *en-Nehcu'l-akvâ fi erkân'il-fetva*, 647.

⁵⁸ Zerkeşî, *el-Bahrü'l-muhîf fi usulî'l-fikh*, 6/320-322.

“Âmmî kimse, İmam Şâfiî'nin daha âlim ve mezhebindeki görüşlerinin daha isabetli olduğuna dair bir kanaate sahip ise o vakit sırf hoşuna gidiyor diye İmam Şâfiî'nin görüşüne muhalif başka görüşle amel edemez. Keza âmmî, her meselede mezhepler arasından kendince güzel olanını alıp onunla amel ederek bir keyfiyette bulunamaz. Aksine âmmînin tercih durumu, müftünün teâruz halindeki iki delilden daha doğru zannettiği delile tutunması gerektiği durumuna benziyor. Dolayısıyla âmmî, mezhepler arası tercih yaparken zannına göre daha âlim ve faziletli olana tabi olmalıdır.”⁵⁹

İmamü'l-Haremeyn el-Cüveynî'ye (öl. 478/1085) göre olay meydana geldikten sonra âmmînin başka bir mezhebi ve müctehidi taklid etmesi câiz değildir. Fakat âmmî, olay öncesi başka bir mezhebi ve müctehidi taklid edebilir.⁶⁰ Osmanlı son dönemi âlimlerden Münîb Efendi (öl. 1343/1925) de Cüveynî ile aynı görüşü benimseyerek kişinin bir mezhebe veya müctehide tabi olmasından sonra amelinden rücu edememesini taklid şartlarından saymıştır.⁶¹ Hanefî fakihlerden Kudûrî (öl. 428/1037) kişi, mezhebi dışında taklid edeceği mezhebin görüşünü delil açısından daha kuvvetli olduğunu gördüğü konularda o mezhebi taklid edebilir aksi halde taklid edemez⁶² görüşünü savunmuştur. İbn Âbidîn (öl. 1252/1836) de konu hakkında özetle şunları kaydeder:

“Kadı, meşrû bir gerekçeye dayanmadan bağlı olduğu mezhebin usulünden başka bir mezhebin usulünü dikkate alarak ictihad etmiş bir müctehidin ictihadıyla hüküm verirse verdiği hüküm uygulanmaz. Mesela Hanefî mezhebine mensup olan bir kadı, Şâfiî mezhebi veya başka bir mezhebin görüşüyle hükmederse bu hüküm uygulanmaz. Ancak Hanefî kadı, İmam Ebû Yûsuf'un, İmam Muhammed'in veya Ebû Hanefe'nin ashabından başka birisinin görüşüyle hükmederse verilen hüküm

⁵⁹ Gazâlî, *el-Mustasfâ*, 4/154.

⁶⁰ Zerkeşî, *el-Bahrü'l-muhîf fi usulî'l-fıkh*, 6/320-322.

⁶¹ Burak Ergin, “Bilâd-ı Arab Topraklarındaki Fıkhî Çoğulculuğun Osmanlı Merkezine Taşınması: Münîb Efendinin Taklid Risalesi”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 53/12 (2022), 650.

⁶² Zerkeşî, *el-Bahrü'l-muhîf fi usulî'l-fıkh*, 6/320-322.

Ebû Hanife'nin görüşü mesabesindedir.”⁶³

Mollâ Fenârî (öl. 834/1431) ve Pîrîzâde İbrahim (öl. 1099/1688) ise kişinin telifke düşme endişesinden dolayı tek tek meselelerde değil, bütünüyle diğer mezhebi taklid etmesinin câiz olduğu görüşünü savunmuşlardır.⁶⁴ Bir grup fakihe göre de âmmînin taklidi amelden sonra olup taklid ettiği mesele, vücubiyetten ibâhaya doğru ise başka bir ifade ile amelin, vacip/farz olmaktan çıkarılıp mubah hale getirilmesi şeklinde ise taklid terk edilir. Örneğin vitir namazında Hanefîlerin Şâfiîleri, nikâhın velisiz kıyılacağı görüşünde de Şâfiîlerin Hanefîleri taklidleri gibi meselelerde taklid uygun görülmez.⁶⁵

Denilebilir ki, hukukî hayatın sürekliliği ve istikrarı için bir mezhebe bağlılık fikri benimsenmiş ancak mutlak surette gerekli görülmemiştir. Dolayısıyla âmmî, mensubu olduğu mezhebi dışında başka bir mezhebi aşağıdaki durumlarda taklid edebilir:

1. Âmmî, mensubu olduğu mezhepte mesele hakkında bilgi sahibi birisini bilmiyorsa,⁶⁶
2. Taklid etmek istediği kişinin daha âlim ve daha faziletli olduğu kanaatine sahip ise,
3. Mezheplerin ruhsatlarından faydalanma gibi bir amacı yoksa,
4. İcmaa muhalif olacak şekilde mezheplerin görüşlerini bir araya getirmeyecekse, başka bir ifade ile telifke düşmeyecekse (kişinin şahitsiz, mehirsiz ve velisiz evlenmesi gibi),⁶⁷

⁶³ Seyyid Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülaziz b. Âbidîn (öl. 1252/1836), *Şerhu Ukûdi resmî'l-müftî*, thk. Muhammed Hasan el-Bağdadî, (Kerâştî/Pakistan: Mektebetü'l-Büsrâ, ts.), 45.

⁶⁴ Hasan Özer, “Pîrîzâde İbrâhim'in Risâletü Gâyeti't-Tahkîk fî 'Ademi Cevâzi't-Telfîk fî't-Taklîd Adlı Eserinin Tahkikli Neşri ve Tercümesi”, *Tahkîk İslami İlimler Araştırma ve Neşir Dergisi* 3 (2020): 165-167.

⁶⁵ Zerkeşî, *el-Bahrü'l-muhîf fî usulî'l-fikh*, 6/324; İbn Emîrü'l-Hâc, *et-Takrîr ve't-tahbîr*, 3/446.

⁶⁶ Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed el-Hattâb er-Ruaynî (öl. 954/1547), *Mevâhibu'l-celîl li-şerhi Muhtasar Halîl*, thk. eş-Şeyh Zekeriyâ Umeyrât, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiye, 1995), 1/46.

⁶⁷ Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed b. Cüzeyy el-Kelbi el-Gırnâtî (öl. 741/1340), *Takrîbü'l-vüsûl ilâ 'ilmi'l-usul*, thk. Muhammedü'l-Muhtâr, (b.y.: y.y., 2002/1423), 447-450.

5. Taklid -yukarıda zikredilen şartlar dâhilinde- amelden önce olursa o vakit âmmî bir başka mezhebi taklid edebilir.⁶⁸

2.3. Âmmînin Dört Mezhep Dışındaki Fakihleri Taklid Etmesi

Mukallid kişinin, dinî hayatına devam edebilmesi için bir müctehidi taklid etmesi gerektiği belirtildi. Ancak bilinen dört mezhep imamının dışında Ca'fer es-Sâdık (öl. 148/765), Evzâ'î (öl. 157/774), Süfyân es-Sevrî (öl. 161/778), el-Leys b. Sâ'd (öl. 175/792), Ebû Sevr (öl. 240/854), Muhammed Bâkır (öl. 1206/1791) gibi müctehidler taklid etmenin câiz olup olmadığıyla ilgili mesele, fakihler arasında tartışma konusu olmuştur.⁶⁹

Çoğu fakihe göre herhangi bir müftüye tabi olmanın gerekli olduğuna dair ne kavî ne de fiilî bir delil vardır. Nitekim "Eğer bilmiyorsanız ilim sahiplerine sorun."⁷⁰ âyeti ile "Bilgisizliğin (cehaletin) ilacı sormaktır."⁷¹ hadisi, ictihad kabiliyeti olmayanların -ihtiyaç duymaları halinde- herhangi bir müctehidin görüşüyle amel edebileceklerine delalet etmektedir.⁷² Yani herhangi birini taklid etmek zorunlu olmadığı gibi, dört mezhep imamıyla kendini sınırlamak da zorunlu değildir. Örneğin Abbâsiler döneminde halifeler, dedeleri Abdullah b. Abbâs'ın (öl. 68/687-88) mezhebiyle amel ederlerdi ve mahiyetlerindeki idarecilere de bayram namazlarını, dedeleri Abdullah b. Abbâs'ın mezhebine uygun kıldırılmaları için bildiride bulunurlardı.⁷³ Mesela, Mağrib (batı) bölge halkı daha önceleri Davud ve Leys'in mezhebine bağlı iken Münzir b. Said'in oraya intikal etmesiyle halk, Mâlikî mezhebine geçmiştir.⁷⁴ Keza bir mezhebe mensup iken başka bir mezhebe geçen çok sayıda fakih vardır. Örneğin İbn Dakîkî'l-îd ve Ebû Hâtım Muhammed b. Hibbân (öl. 354/965) Zâhirî iken Şafiî; İbn Hazm (öl. 456/1064) ve ez-Zâhid Ebû Hâşim Ahmed b.

⁶⁸ Zerkeşî, *el-Bahrü'l-muhîţ fi usulî'l-fikh*, 6/320-323,

⁶⁹ Zuhayli, *Usulü'l-fikhü'l-İslâmî*, 2/419.

⁷⁰ en-Nahl 16/43; el-Enbiyâ 21/7.

⁷¹ Ebû Dâvûd Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî el-Ezdî (öl. 275/889), *Sünenü Ebî Dâvûd* (Hattâbî'nin Me'alimü's-Sünen'i ile birlikte), nşr. İzzet Ubeyd ed-De'as ve Adil es-Seyyid, (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1997), "Tahâret", 125.

⁷² İbn Emîrû'l-Hâc, *et-Takrîr ve't-tahbîr*, 3/421-422; Mercanî, *Nâzûratü'l-hak*, 137.

⁷³ Mercanî, *Nâzûratü'l-hak*, 138.

⁷⁴ Elbânî, *'Umdetü't-tahkîk fi't-taklîd ve't-telfîk*, 169.

Muhammed b. İsmail, Şafîî iken Zâhirî mezhebine intikal etmişlerdir.⁷⁵ Aynı şekilde Süfyân b. Saîd es-Sevrî (öl. 161/778), Ebû Sevr İbrahim b. Halid el-Kelbî (öl. 240/855), Davud b. Ali ez-Zâhirî (öl. 270/884) ve Muhammed b. Cerîr et-Taberî (öl. 310/293) gibi görüşleri kayıt altına alınmış ve mensubu olan birçok mezhep imamı var olmuştur. Hatta Gazzâlî, mensubu en çok olan mezhepleri sıralarken Hanbelî mezhebinden sonra Süfyân es-Sevrî mezhebini zikretmiştir.⁷⁶

Bazı fakihler ise ictehad yetkisine sahip olmayan mukallid bir kimsenin fer'î meselelerde, dört mezhepten birine bağlı olması gerektiğini savunmuşlardır.⁷⁷ Çünkü dört mezhep hem birçok özellikleriyle insanlar tarafından benimsedikleri hem de daha çok mesele çözdükleri için onların görüşlerine başvurular olmuş ve görüşleri yazılıp tespit edilebilmiştir. Diğer mezheplerin imamlarına nispet edilen görüşler ise ya unutulup gitmiş ya başkaları tarafından güvenli olmayan yollarla aktarılmış ya da tahrife ve tebdile uğrayarak nakledilmiştir. Bize bütünüyle sağlıklı olarak sadece Dört İmamın ve arkadaşlarının görüşleri aktarılmıştır. Bunun içindir ki; birçok kimse, “İmam Zeyd b. Ali'nin (öl. 122/740) -değerli bir âlim olmasına rağmen- ashabının, kendisine isnat edilen görüşlere gereken önemi vermediklerinden mezhebine olan güvenliği ortadan kaldırmıştır.” fikrini dile getirmiştir. Belli bir mezhebe mensup olan müftünün, müntesibi olduğu mezhebin görüşüyle hükmetmesi gerekir. Aksi takdirde verilen hüküm -dinen geçerli bir maksat olmaması durumunda- sahih olmaz.⁷⁸

Osmanlı âlimlerinden Nuh b. Mustafa (öl. 1070/1660), mutlak müctehid vasfının, bilinen dört mezhep imamına münhasır olduğunu, onlardan sonra mutlak müctehid iddiasında bulunan veya bulunacak kimsenin iddiasının reddolunacağını ve görüşleriyle amel edilmeyeceğine dair icma bulunduğunu belirtmektedir. İnsanların dört mezhepten birinin görüşleriyle amel etmesi

⁷⁵ Mercanî, *Nâzûratü'l-hak*, 146.

⁷⁶ Mercanî, *Nâzûratü'l-hak*, 138-139.

⁷⁷ Hattâb el-'Arinî, *Mevâhibü'l-celîl li-Şerhi Muhtesar Halîl*, 1/42; Semhûdî, *el-İkdü'l-ferîd fi ahkâmi't-taklîd*, 101.

⁷⁸ Hattâb el-'Arinî, *Mevâhibü'l-celîl li-Şerhi Muhtesar Halîl*, 1/42; Semhûdî, *el-İkdü'l-ferîd fi ahkâmi't-taklîd*, 139140; Sekâfî, *Muhtesari'l-Fevâidi'l-Mekkiyye*, 37-38; Elbânî, *'Umdetü't-tahkîk fi't-taklîd ve't-telfîk*, 172-174.

gerektiğini savunan Nuh b. Mustafa, dört mezhep içerisinde bir mezhepten diğerine tümüyle intikali câiz görmektedir. O, keyfilikten kaynaklanabilecek bazı uygulamaların olabileceği endişesi nedeniyle sadece meseleler bazında mezhepler arası intikallerin zaruret dışında câiz olmayacağını belirtmiştir.⁷⁹

Şah Veliyullah ed-Dihlevî (ö. 1176/1762), dört mezhepten birine bağlı olmanın büyük bir maslahat olduğunu maddeler halinde özetle şöyle sıralamıştır:

1. Ümmet, şer'î hükümleri bilmenin/öğrenmenin ancak selefe tabi olmakla mümkün olacağı konusunda icmâ etmiştir. Mesela, tâbiîn sahâbeye tabi olmakla, etbâu't-tabiîn de tâbiîne tabi olmakla şer'î hükümleri öğrenmiştir. Aynı şekilde her dönemin fakihleri, kendilerinden bir önceki dönem fakihlerine itimat ederek şer'î hükümleri öğrenmişlerdir. Çünkü şer'î hükümler, ancak nakil ve istinbât yoluyla bilinebilir. Buna göre icmâ dışına çıkmamak için, şer'î hükümleri istinbât ederken, sahih bir senetle rivâyet olunan ve meşhur kitaplarda tedvin edilen selefin görüşlerine itimat etmek gerekir. Bu zamanda da dört mezhep dışında bu vasıflara sahip hiçbir mezhep yoktur. İmamiye ve Zeydiye gibi mezhepler ise bidat ehlinde oldukları için görüşlerine itimat etmek câiz değildir.

2. Hz. Peygamber'den gelen "Büyük çoğunluğa uyun."⁸⁰ hadisi de dört mezhebe uymayı gerekli kılmaktadır. Çünkü dört mezhep dışında hak mezhep olarak hiçbir mezhep kalmamıştır.

3. İslam'ın ilk doğuşundan günümüze kadar, uzun bir zaman geçtiği için emanete sahip çıkma duygusu zayıflamıştır. Bu nedenle zalim kadıların, heva ve arzularına tabi olan müftülerin -görüşlerini mezhebin önde gelen âlim ve güvenilir fakihlere dayandırsalar da- görüşlerine itimat etmek câiz değildir. Keza ictihad şartlarını taşıyıp taşımadıkları bilinmeyen kişilerin görüşlerine de itimat etmek câiz değildir. Geriye kalan, dört mezhepten birine intisap

⁷⁹ Hamdi Okur Kaşif, "Amasyalı Fakih Nuh b. Mustafa ve İctihad ve Taklidle İlgili Görüşleri", *Uluslararası Amasya Âlimleri Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, (21-23 Nisan 2017), 342-343.

⁸⁰ *اتبعوا السواد الأعظم* Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nisâbüri (öl. 405/1014), *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, thk. Muhammed Abdulkadir Atâ, (Beyrut: Dâru Kütübi'l-İlmiyye, 1410/1990), 1/201,

eden muhakkik fakihlerin, Kitap ve sünnetten istinbat yoluyla tahriçte bulunarak elde ettikleri hükümlerin doğruluğuna kanaat getirmektir. Nitekim İbn Mes'ûd'un (öl. 32/652-53) "Kim tabi olacaksa geçmişe/selefe tabi olsun." ifadesi de selefe tabi olmaya vurgu yapmaktadır.⁸¹

Aktardığımız görüşler üzerindeki değerlendirmelerimiz doğrultusunda bizim kanaatimiz şudur: Taklid edilen, ister bilinen dört mezhep imamlarından biri olsun; ister görüşleri sahih bir şekilde nakledilmiş, mezhebi muhafaza ve tedvin edilmiş dört mezhep dışında başka bir mezhep olsun taklid caizdir. Bu tür taklidin caiz olabilmesi için: 1. Taklid edilen mezhep, görüş ve rivâyetleri kayıt altına alınmış ve tahrife uğramamış olması lazımdır. 2. Mukallid, hangi meselede taklidde bulunuyorsa o mesele ile ilgili şart ve vacipleri bilmelidir. 3. Mukallidin amacı, daha kolay ve hafif hükümleri arayıp bulmak ve keyfi olarak amel etmek olmamalıdır. 4. Mukallid, bir meselede taklid ederken mesele ile ilgili iki muhalif görüşle amel etmemelidir. 5. Telfike düşmekten kaçınmalıdır.⁸² 6. Taklidin meselenin vukuundan yani amelden sonra olmaması gerekir. 7. Taklid edilen görüşün delili kuvvetli olmalıdır. 8. Mukallid, mensubu olduğu mezhebin görüşü daha racih olmasına rağmen başka bir mezhebin görüşüyle ancak ihtiyat gereği amel edebilir. 9. Mukallid, ancak zaruretten dolayı ruhsat amacıyla başka bir mezhebi taklid edebilir.⁸³

2.4. Âmmînin Sahâbîyi Taklid Etmesi

Sahâbî kavli, sahâbînin fikhî konularla ilgili görüşü yani sahâbîye ait fetva ve görüşler demektir.⁸⁴ Burada icthad konusunda bir sahâbînin görüşünün, tabiîn ve sonrasında gelen müctehidler için hüccet teşkil edip etmediği noktasında var olan ihtilaflara⁸⁵ değinilmeyecek, âmmî kimsenin sahâbîyi taklid edip edemeyeceği meselesi ele alınacaktır. Başta Cüveynî olmak üzere bir grup âlim, -Cüveynî, bu konuda muhakkik âlimlerin icmasının olduğunu

⁸¹ Dehlevî, *İkdü'l-cîd fi ahkâmî'l-ictihâd ve't-taklid*, 40-44.

⁸² Sekâfi, *Muhtesari'l-Fevâidi'l-Mekkiyye*, 40-42; Halil, Güneç, *Günümüz Meselelerine Fetvalar*, (İstanbul: Yasin Yayınevi, 2012), 1/113.

⁸³ İmam Ebî'l-Hasan Takyuddîn Ali b. Abdulkâfi es-Sübki, *Fetâve's-Sübki* (öl. 756/1355), (Beyrut: Dâru'l-M'arife, ts.), 1/147.

⁸⁴ Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Dördüncü Baskı, (İstanbul: Ensar Yayınları, 2013), 490.

⁸⁵ Âmidî, *el-İhkâm fi usulî'l-ahkâm*, 4/182.

da naklederek- âmmî kimsenin sahâbiyi taklid edemeyeceği görüşünü savunmuşlardır. Bu âlimler görüşlerini şu gerekçelere dayandırmışlardır: 1. Me-seleyle ilgili sahâbeden gelen görüşlerin zor ve karmaşık olduğundan âmmînin bunları anlama ve çözme kabiliyetine sahip olmaması, 2. Sahâbenin görüşünden rücu etmiş olma ihtimalinin olması ve âmmînin bu durumdan haberdar olmaması, 3. Sahâbe görüşü hakkında var olan icmaın bozulup baş-ka bir görüş hakkında gerçekleşmiş olma ihtimalinin olması ve 4. Sahâbeye isnat edilen görüşün sıhhat derecesinin zayıf olma ihtimalinin bulunması.⁸⁶

Cüveynî, âmmî kimsenin sahâbeyi taklid etmesi konusuyla ilgili şunları söylemektedir:

"Müftünün görüşü, sahâbenin veya mezhep imamının görüşü- ne muhalif olsa da müsteftî, güncel meselelerde kendi zama- nındaki fetva ehliyetine sahip olan müftüyü taklid etmelidir. Çünkü sahâbe ve mezhep imamı, farazî olaylar hakkında hü- küm belirtmemişlerdir. Ayrıca müftü, meselelerin hakikatini anlamada ve meseleleri ayrıntılı bir şekilde araştırmada müs- teftiden daha yetkindir."⁸⁷

İbnu's-Salâh da bu hususla ilgi özetle şunları söylemektedir:

"Âmmî, keyfi olarak -derece ve bilgi bakımından daha üstün olmalarına rağmen- sahâbeden birisini taklid edemez. Çünkü sahâbe, kendi katındaki bilgileri tedvin edip zapt altına almadı. Usul ve fûrûna dair kayıtları da söz konusu değildir. Oysa dört mezhep imamı kendilerine has bir usul inşa ettiler. Kendileri, talebeleri ve mezhep mensubu olan fakihler, farklı zamanlarda ortaya çıkan dinî meselelere bu usul çerçevesinde çözüm bul- maya çalıştılar. Böylelikle görüşleri tespit edilmiş, kayıt altına alınmış ve günümüze kadar tevatür yoluyla nakledilmiştir."⁸⁸

⁸⁶ Zerkeşî, *el-Bahrü'l-muhîf fi usulî'l-fıkh*, 6/288-290.

⁸⁷ İmâmü'l-Hâremeyn Ebu'l-Meâlî Abdülmelik b. Abdullah el-Cüveynî (öl. 478/1085), *el- Gîyâsü'l-ümem fi iltiyâsi'z-zülem*, thk. Mustafa Hilmi ve Fuâd Abdülmün'im, (İskenderiye: Dârü'd-D'ave, 1979), 296-300.

⁸⁸ İbnu's-Salâh, *Edebü'l-müftü ve'l-müsteftî*, 162-163.

Netice itibariyle âmmî kişinin sahâbeyi taklid etme meselesi, sahâbe sözünün hüccet sayılıp sayılmadığı ile alakalı değildir. Âmmî, sırf şer'î delillerle amel etme kabiliyetine sahip olmadığından sahâbeyi taklid edemez. Dolayısıyla Cüveynî ve İbnu's-Salâh âmmînin, kendi döneminde fetva yetkinliğine sahip olan âlimlerin güncel meselelerle ilgili fetva ve görüşleriyle yetinmesi gerektiğini belirtmişlerdir.

2.5. Âmmînin Vefat Etmiş Bir Fakihi Taklid Etmesi

Âmmînin vefat etmiş bir fakihi taklid etme konusu, usul âlimlerince ele alınmış ve değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Buna göre hayatta olan biri, vefat eden birisini taklid edebilir mi sorusu tartışma konusu olmuştur ve bu konu hakkında üç temel görüş şekillenmiştir:

Birinci görüş, böyle bir taklidin câiz olmayacağı yönündedir.⁸⁹ Çünkü sözler, söyleyenin ölümüyle yok olup gider. Vefat eden şahıs hayatta olsaydı meseleye olan bakış açısı değişip önceki görüşünden vazgeçebilirdi. Mezheplere ait kitapların müelliflerin ölümünden sonra tasnif edilmesi ise bu eserlerden istifade edilerek yeni meseleler karşısında nasıl ictihad edilmesi gerektiği bilgisini elde etmek ve hakkında ittifak edilen meseleleri ihtilaf edilen meselelerden ayırabilmek içindir.⁹⁰

İkinci görüşe göre, müctehidin olmaması durumunda zarureten ölmüş bir fakihi taklid etmek câizdir.⁹¹

Üçüncü görüşe göre ise –İbnu's-Salâh'a göre sahih olan görüş budur- vefat eden bir fakihi taklid etmek câizdir.⁹² Çünkü rivâyetler, ravilerin ölümleriyle ölmedikleri gibi sözler de söyleyenin ölümüyle yok olmaz.⁹³ Ayrıca

⁸⁹ İbnu's-Salâh, *Edebü'l-müftü ve'l-müsteftî*, 160; Râzî, *el-Mahsûl fi ilmi'l-usûli'l-fıkah*, 6/71.

⁹⁰ Muhammed b. Ali eş-Şevkânî (öl. 1250/1834), *İrşâdü'l-fuhûl ilâ tahkiki ilmi'l-usûl*, thk. Ebî Havs Sâmi b. el-'Arabî, (Riyad: Dâru'l-Fedîle, 2000), 1/1097; Elbânî, *'Umdetü't-tahkik fi't-taklîd ve't-telâk*, 165.

⁹¹ Semhûdî, *el-İkdü'l-ferîd fi ahkâmî't-taklid*, 76; Yahyâ Muhammed, *el-İctihâd ve't-taklid ve'l-ittibâ' ve'n-nezar*, 111.

⁹² İbnu's-Salâh, *Edebü'l-müftü ve'l-müsteftî*, 160; Hattâb el-'Arinî, *Mevâhibü'l-celîl li-Şerhi Muhtesar Halîl*, 1/44; Semhûdî, *el-İkdü'l-ferîd fi ahkâmü't-taklid*, 74.

⁹³ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb İbn Kayyim el-Cevziyye (öl. 751/1350), *İ'lâmu'l-muvakkî'in 'an Rabbi'l-âlemîn*, nşr. Ebû 'Übeyde Meşhûr b. Hasan Ali Selmân ve Ebû Ömer Ahmed Abullah Ahmed, (Cidde: Dâru İbni'l-Cevziyye, 2003), 6/129-202.

İmam Şâfiî'nin "Mezhepler, sahiplerinin ve ashaplarının ölümleriyle ölmezler" ifadesi ile Râfiî'nin (ö. 623/1226) "Hâkimin huzurunda şahitlikte bulunan kimsenin ölümüyle şahitliğin geçerliliğini koruduğuna" dair sözü bu görüşü teyit etmektedir.⁹⁴

3. Âmmînin İsteddiği Müftüden Fetva Talep Etmesi

İctihad edebilecek düzeyde olmayan kişinin, fetva istemesi halinde nasıl bir yol takip edeceği ile ilgili farklı görüşler ileri sürülmüştür.

Birinci görüşe göre âmmî, herhangi bir mezhebi delilleriyle araştırıp benimsemediğinden onun için mezhep söz konusu değildir. Dolayısıyla o, herhangi bir mezhebe mensup güvenilir ve iyi bir fakih bulup fetva talep edebilir.⁹⁵ Fetva veren fakih de zaruret veya maslahat olmadıkça hangi mezhebin görüşünü naklediyorsa o mezhebin 'râcih' görüşüyle fetva vermelidir. Müsteftî de müftünün verdiği 'râcih' görüşle amel etmelidir.⁹⁶ Ayrıca âmmî, kalbi mutmain olsun diye müftüden aldığı cevabın delilini talep edebilir/öğrenebilir. Müftü de kesin biliyorsa ona delili zikretmelidir.⁹⁷

İkinci görüş sahiplerine göre ise, âmmînin inanıp intisap ettiği ve hak gördüğü bir mezhebi vardır. -Kaffâl el-Mervezî'ye (ö. 417/1026) göre sahih olan görüş budur. Çünkü icthad mertebesine ulaşmamış herkesin, bir mezhebe bağlı olması gerekir. Herhangi bir mezhebe bağlılığı yoksa kişi, nefsi arzularına uyarak daha kolay olanı benimseyip seçebilir.⁹⁸ Bu nedenle âmmî, meşru bir gerekçe olmadan mensubu olduğu mezhebi bırakarak başka bir mezhebe göre amel edemez. Örneğin Hanefî ise Şâfiî bir âlimden fetva iste-

⁹⁴ Zerkeşî, *el-Bahrü'l-muhîṭ fi usulî'l-fikh*, 6/297.

⁹⁵ Ahmed İbn Hamdân el-Harrânî el-Hanbelî (öl. 695/1295), *Sıfatü'l-fetvâ ve'l-müftî ve'l-müsteftî*, thk. Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî, (Dimeşk: el-Mektebü'l-İslâmî, 1960), 71-72; Semhûdî, *el-İkdü'l-ferîd fi ahkâmü't-taklid*, 102.

⁹⁶ Sekâfi, *Muhtesari'ü'l-Fevâidi'l-Mekkiyye*, 45; Mehmed Fikhî Efendi el-Aynî (öl. 1147/1735), *Risâle fi edebî'l-müftî*, nşr. Osman Şahin, (Ankara: TDV Yayınları, 2018), 77.

⁹⁷ Zerkeşî, *el-Bahrü'l-muhîṭ fi usulî'l-fikh*, 6/311.

⁹⁸ İbnu's-Salâh, *Edebü'l-müftî ve'l-müsteftî*, 161-162; Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî (öl. 1277/676), *Edebü'l-fetvâ ve'l-müftî ve'l-müsteftî*, thk. Bessâm Abduvehhab el-Câlî, (Dimaşk: Dârü'l-Fıkr, 1988), 76; İbn Hamdân, *Sıfatü'l-fetva ve'l-müftî ve'l-müsteftî*, 72; Sekâfi, *Muhtesari'ü'l-Fevâidi'l-Mekkiyye*, 45.

yemez.⁹⁹ Buna göre müsteftî, fetva verme konumunda bulunan müftüye mensubu olduğu mezhep imamının görüşünü soruyorsa o da “Bu konuda Ebû Hanîfe’nin görüşü budur.” şeklinde mezhepteki ihtilafları zikretmeksizin tercih edilen görüşü bildirmelidir. Başka bir mezhep imamının görüşünü esas alarak fetva vermekten kaçınmalıdır. Şayet başka bir mezhebin görüşüyle fetva verecekse onu belirtmelidir. Mesela “Bu konuda İmam Şâfiî’nin görüşü şudur.” şeklinde atıfta bulunarak fetva vermelidir.¹⁰⁰ Şâfiî âlimi Ebû Bekr Muhammed b. Alî b. İsmâîl el-Kaffâl eş-Şâşî’nin (öl. 365/976), “Eğer ictihadım beni, Hanefî mezhebini tercih etmeye götürürse müsteftîye:” “Şâfiî mezhebine göre hüküm şudur fakat ben Hanefî mezhebine göre fetva veriyorum” derim. Zira müsteftî, Şâfiî mezhebine göre benden fetva istiyor. Dolayısıyla benim de müsteftîye verdiğim fetvanın, mensubu olduğu mezhebin dışında başka bir mezhebin görüşüne göre olduğunu söylemem gerekir.”¹⁰¹ sözü bu duyarlılığa işaret etmektedir.

Üçüncü görüşe göre, müsteftî müftüye, hiçbir mezhep imamının görüşünü kastetmeksizin direkt Allah’ın hükmünü sorabilir.¹⁰² Bu konudaki tartışmalar incelendiğinde ictihad ehliyetine sahip olup mezheplerin görüşleri arasında tercih yetkinliğine sahip olan müftü, aşağıdaki hususları dikkate alarak fetva vermelidir:

1. Tercih ettiği mezhebin metodunu bilmeli ve delili kuvvetli olan görüşle fetva vermelidir. Şaz görüşle asla fetva vermemelidir.¹⁰³

2. Müftü, hakkında icmâ bulunan görüşle fetva vermelidir, ihtilaflı olan görüşü terk etmelidir.¹⁰⁴ Ancak mesele ihtilaflı ise ihtiyata¹⁰⁵ uygun olan görüşü

⁹⁹ İbnu’s-Salâh, *Edebü’l-müftü ve’l-müsteftî*, 161; Nevevî, *Edebü’l-fetva ve’l-müftü ve’l-müsteftî*, 75.

¹⁰⁰ İbn Kayyim, *İ’lâmu’l-muvakkî’in*, 6/165-67; Mercanî, *Nâzûratü’l-hak*, 129.

¹⁰¹ Muhammed b. el-Hasan el-Hacvî (öl. 1376/1956), *el-Fikru’s-sâmî fi târîhi’l-fikhi’l-İslâmî*, thk. Eymen Sâlih Şabân, (Beyrut: Dârü’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1417/1995), 2/522-523.

¹⁰² İbn Kayyim, *İ’lâmu’l-muvakkî’in*, 6/165.

¹⁰³ İbn Kayyim, *İ’lâmu’l-muvakkî’in*, 6/165.

¹⁰⁴ Meselâ; müftü, kadının kendisini evlendirmeye yetkili olduğunu (velayet altında olmadığını) söyleyen Ebu Hanîfe’nin bu görüşüyle fetva vermemeli; aksi görüşü savunan cumhurun görüşüne göre fetva vermelidir; çünkü bu durumda akid, fakihlerin icmâ ile sahih olmuş olur. bk. Ebû Zehre, *Usulü’l-fikh*, 404-405.

¹⁰⁵ İhtiyat: Günaha düşmemek için tedbir almak, şüpheli şeylerden uzak durmak demektir. bk. Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 237.

tercih etmelidir.¹⁰⁶ Böyle bir durumda müftü, müctehidlerin ileri sürdükleri delillerin hiç birisinin kesin olduğunu kabul etmemeli ve nazarında görüşler birbirine denk olmalıdır.¹⁰⁷

3. İnsanların arzu ve isteklerine uymamalı, genel maslahatı ve delili dik-kate alarak fetva vermelidir. Başka bir ifadeyle ne insanları zor durumda bırakacak ne de rehavete sevk edecek türden fetva vermekten kaçınmalıdır.¹⁰⁸

4. İleri sürdüğü görüş tamamıyla iyi niyete dayanmalı, bazılarının rızasını kazanmak gibi bir amaç gütmemelidir.¹⁰⁹

5. Müftünün, âmmînin kendisine sorduğu mesele ile ilgili birden fazla görüş nakletmesine ve naklettiği görüşle ilgili geniş bilgi vermesine gerek yoktur. Sadece bir görüşü aktarması yeterlidir. Birden fazla görüş olması durumunda âmmî, kalbinin mutmain olduğu ve kendisine daha doğru gelen görüşü almalıdır.¹¹⁰ Bu durumda âmmî, müftüden aldığı meselenin hükmünü delili ile beraber biliyorsa bildikleriyle fetva verebilir mi veya taklid edilir mi sorusu tartışma konusu olmuştur. Bu konu hakkında üç farklı görüş ileri sürülmüştür. *Birinci görüş*, böyle bir durumda âmmînin bildiği mesele hakkında fetva vermesi ve taklid edilmesi câizdir. Çünkü âmmî, bir çaba sarf ederek bir âlim gibi bu bilgiye ulaşmıştır. *İkinci görüş*, eğer meselenin hüküm dayanağı olan delil, Kur'ân ve sünnetten ise âmmînin fetva vermesi ve taklid edilmesi câizdir. *Üçüncü görüş*, -Zerkeşî'ye göre essah olan da budur- âmmînin fetva vermesi ve taklid edilmesi hiçbir surette câiz değildir.¹¹¹ Ancak âmmî, nakilde

¹⁰⁶ Mesela; müsteftî, annesinden bir yudum süt emen sütkardeşiyle evlenmek istese; müftü, böyle sütkardeşler arasında evlenmeyi câiz görmeyen Ebu Hanîfe ve İmam Mâlik'in mezhebine göre fetva verir. Eğer fetva isteyen, dört beş yudumluk süt emmekle aralarında sütkardeşliği bulunan bir kadınla evlenmiş ve durumu birkaç çocuk sahibi olduktan sonra öğrenmiş ise çocukların korunması için diğer müctehidlerin görüşüne uyarak, bu evliliğin devamına fetva vermek gerekir. Böylece önceki durumda, din bakımından ihtiyat yönü tercih edildiği halde, son durumda çocuklar için ihtiyat yönü tercih edilmiş olur. bk. Muhammed Ebû Zehra, *Usûlü'l-fıkh*, (b.y.: Dârü'l-Fikri'l-'Arabi, ts.), 405; a.mlf., *Târîhü'l-mezâhibi'l-İslâmiye*, (Kahire: Dârü'l-Fikri'l-'Arabi, ts.), 327-328.

¹⁰⁷ Ebû Zehre, *Usulü'l-fıkh*, 405.

¹⁰⁸ Ebû Zehre, *Usulü'l-fıkh*, 405.

¹⁰⁹ Ebû Zehre, *Târîhü'l-mezâhibi'l-İslâmiye*, 326.

¹¹⁰ İbn Emîrü'l-Hâc, *et-Takrîr ve't-tahbîr*, 3/423.

¹¹¹ İbn Emîrü'l-Hâc, *et-Takrîr ve't-tahbîr*, 3/444.

bulunabilir. Örneğin “Falan müftü bu konuda bana şöyle fetva verdi.” diyebilir. Bir başka âmmî ise bu fetva ile amel edemez.¹¹²

Netice olarak denilebilir ki, delillerden şer’î hükümleri çıkarma kudretine sahip olmayan âmmî kimse, bir mezhebe müntesip olması durumunda zaruret olmadıkça mezhebi dışında başka bir mezhebin görüşüyle amel etmemelidir. Herhangi bir mezhebe bağlılığı söz konusu olmadığı durumda da nefsi arzularına uyarak daha kolay olanına kaçmamak için yine bir mezhebe bağlı kalarak dinî yaşantısına devam etmelidir. Başka bir ifadeyle âmmî kimse için asıl olan, ibadet alanında mensubu olduğu mezhebe göre amel etmesidir. Bununla birlikte Şâfiîler için -eş de dâhil olmak üzere- mahrem kadınlara dokunmakla abdestin bozulması meselesi, Hanefîler için de sefer halinde namazları cemedememe gibi kendi mezheplerine göre amel etmede zorlandıkları yerlerde, diğer mezhepleri taklid etmelerini câiz saymak gerekir. Aynı şekilde âmmî kimseler, kendi mezheplerinde bulunmayan ibadete dair örneğin uçakta namaz, hac için ihrama girme ve oruca ilişkin hükümler, modern temizlik vasıtaları ile temizlenme ve ortaya çıkan yeni mal türlerinde zekât gibi güncel meselelerde, fikhî derinliğe sahip âlimlerden dilediklerine sorabilmelidirler. Muasır âlimlerden Karadaği, bu konuda günümüzdeki yaklaşımın bu olduğu/olması gerektiği kanaatindedir.¹¹³

Sonuç

Kur’ân ve sünnetten hüküm çıkarma kudretine sahip olmayan, bir başka ifadeyle fetva ehliyeti için gerekli olan şartları taşımayan âmmî kimse, ~~zânn~~ yükümlülüğünü yerine getirebilmesi için ancak bir fakihe veya mezhebe tabi olarak dinî yaşantısına devam edebilir. Çünkü bu durumda olan bir kimse ibadet, muamelat ve ceza hukukuna ilişkin konularla ilgili icthadları bilme ve seçme kabiliyetine sahip değildir. Bu nedenle müctehidin görüşü müsteftâ için haber niteliğindedir. Daha açık bir ifade ile müctehidin naslar karşısındaki konumu neyse âmmînin müctehidin fıkıhla ilgili konularda ileri sürdüğü görüşlere karşı konumu öyledir. Nasıl ki müctehid sika/güvenilir ravinin Hz. Peygamber’den naklettiği -kuvvet derecesine göre- mütevatir, meşhur, ahâd

¹¹² İbn Emîrû’l-Hâc, *et-Takrîr ve’t-tahbîr*, 3/444.

¹¹³ Alî Muhyiddîn el-Karadâği, *İctihad ve Fetva*, trc. Mustafa Bülent Dadaş, (İstanbul: Nida Yayınları, 2019), 341.

gibi hadislerle amel ediyorsa aynı şekilde mukallid de müctehidden nakledilen görüşlerden sahih olan görüşlerle amel etmelidir. Şaz ve zayıf görüşlerle amel etmekten kaçınmalıdır.

Görüşleri kayıt altına alınmış ve günümüze kadar tevatür yoluyla nakledilmiş, bilinen ve meşhur olan mezhepler, sadece dört mezheptir. Bir mezhebe bağlı kalmak veya başka bir mezhebin görüşüyle amel etmek ise kişinin tercihine bağlıdır. Dolayısıyla âmmî, istediği dört mezhepten birinin veya hepsinin görüşleriyle amel edebilir. Ancak belli bir mezhebe bağlılığın âmmî kimse için hükümlere ulaşmada pratik kolaylıklar sağladığı bir gerçektir. Çünkü İslami emirlerin izahında, anlaşılmasında ve uygulamasında mezhep imamlarının metotları birbirinden farklı olduğundan âmmî kişi, mezheplerin farklı görüşlerini alabilme yeteneğine sahip değildir. Bu nedenle her alanda işlerin sağlıklı yürüyebilmesi, kamu yararının sağlanabilmesi, hukuk birliğinin sağlanması ve böylece hukukî hayatın istikrarlı, tutarlı ve düzenli bir tarzda yürüyebilmesi için âmmî kimsenin bir mezhebi taklid etmesi daha uygun görünmektedir.

Güncel meselelerde ise âmmînin, bulunduğu ülkedeki ictihad faaliyetini yürüten kurulun karar ve tavsiyelerinden istifade etmesinde fayda vardır. Hatta hukuk birliğini ve istikrarını sağlamak için -sigara yasağı gibi toplumu ilgilendiren meselelerde- bu durum zorunlu hale getirilebilir. Zira doktrin içinden herhangi bir görüşü seçme konusunda âmmî kimseyi serbest bırakmanın beraberinde bir kaos getireceği ve hukuk birliğini zedeleyeceği açıktır. Kaos ve kargaşayı önlemek, hukukta tutarlılığı, birlik ve istikrarı sağlamak için zarurî bir durum söz konusu olmadığı sürece belli bir mezhebin görüşüne göre amel edilmesi ilkesi benimsenebilir.

Kaynakça

- Â'rînî, Ahmed b. Süleyman b. Yûsuf. *en-Nehcü'l-akvâ fi erkân'il-fetoâ*. Riyâd: Dâru'l-Âsime, 2008.
- Âmidî, Ebü'l-Hasan Seyfüddîn Ali b. Muhammed es-Sâlim es-Sa'lebî (ö. 631/1233). *el-İhkâm fi usulî'l-ahkâm*. nşr. Abdürrezak Afîfî. 4 Cilt. Riyad: Dâru's-Samî'i, 2003.

- Apaydın, Hacı Yunus. "Fıkıh Üretiminde Meşruiyet Ölçüsü: Ekol Sistematiği", Uluslararası Rahmet ve Çatışma Bağlamında İslam Mezhepleri Sempozyumu Bildirileri, 3 (2016-2017): 87-95.
- Cessâs, Ahmed b. Ali er-Râzî (ö. 370/981). *Usulu'l-fikh el-musemma el-fusûlfi'l-usûl*. thk. U'ceyl Câsim en-Neşemî. İkinci Baskı. 4. Cilt. Kuveyt: et-Türâsü'l-İslâmî, 1414/1994.
- Cüveynî, İmâmü'l-Hâremeyn Ebu'l-Meâlî Abdülmelik b. Abdillâh (ö. 478/1085). *el-Giyâsü'l-ümem fi iltiyâsi'z-zülem*. thk. Mustafa Hilmi ve Fuâd Abdülmün'im. İskenderiye: Dârü'd-D'ave, 1979.
- Cüveynî, İmâmü'l-Hâremeyn Ebu'l-Meâlî Abdülmelik b. Abdillâh (ö. 478/1085). *el-Burhân fi usuli'l-fikh*. thk. Abdülazîm ed-Dîb. 2. Cilt. Kahire: Dârü'l-Ensâr, ts.
- Demir, Ethem. *İslâm Hukukunda Taklid ve Telfik*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Temel İslâm Bilimleri, Yüksek Lisans, 2014.
- Dihlevî, Şah Veliyyullâh Ahmed b. Abdirrahîm (ö. 1176/1762). *Ikdü'l-cüd fi ahkâmî'l-ictihâd ve't-taklid*. thk. Muhammed Ali el-Halebî. b.y. : Dârü'l-Feth, 1995.
- Dönmez, İbrahim Kâfi. "İctihadın Bağlayıcılığı Meselesi ve Fıkıh Mezheplerine Bağlanmanın Anlamı". *Fıkıh Usulü İncelemeleri* (2014): 153-168.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî el-Ezdî (ö. 275/889). *Sünenü Ebî Dâvûd* (Hattâbî'nin Me'alimü's-Süneni ile birlikte). nşr. İzzet Ubeyd ed-De'as ve Adil es-Seyyid. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1997.
- Ebû Zehra, Muhammed. *Târîhü'l-mezâhibi'l-İslâmiye*. Kahire: Dârü'l-Fikri'l-'Arabî, ts.
- Ebû Zehra, Muhammed. *Usûlü'l-fikh*. b.y.: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, ts.
- Elbânî, Muhammed Said b. Abdurrahman (ö. 1351/1932). *'Ûmdetü't-tahkîk fi't-taklîd ve't-telfik*. thk. Hasan Semmâhî. İkinci Baskı. Dımaşk: Dârü'l-Kâdirî, 1997.
- Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. Dördüncü Baskı. İstanbul: Ensar Yayınları, 2013.

- Ergin, Burak. "Bilâd-ı Arab Topraklarındaki Fikhî Çoğulculuğun Osmanlı Merkezine Taşınması: Münîb Efendinin Taklid Risalesi". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 53/12 (2022): 443-466.
- Fîrûzâbâdî, Mecduddîn Muhammed b. Yakub. *el-Kâmûsu'l-muhît*. thk. Muhammed Na'îm el-Arkûsî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2005.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. (ö. 505/1111) *el-Mustasfâ min ilmi'l usul*. thk. Hamza b. Züheyr Hâfız. 4. Cilt. Medine: y.y., ts.
- Halil, Güneç. *Günümüz Meselelerine Fetvalar*. İstanbul: Yasin Yayınevi, 2012.
- Güneç, Halil. *el-Mevsû'atü'l-fikhiyyetü'l-müeyyessere* Diyarbakır: Mektebetü Seydâ, ts.
- Hacvî, Muhammed b. el-Hasan. (ö. 1376/1956), *el-Fikru's-sâmî fî târîhi'l-fikhi'l-İslâmî*. thk. Eymen Sâlih Ş'abân. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1417/1995.
- Hâkim en-Nisâbûrî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed (ö. 405/1014). *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*. thk. Muhammed Abdulkadir Atâ. Beyrut: Dâru Kütübî'l-İlmiyye, 1410/1990.
- Hattâb er-Ruaynî, Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed (ö. 954/1547). *Mevâhibu'l-celîl li-şerhi Muhtaser Halîl*. thk. eş-Şeyh Zekeriyâ Umeyrât. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1995.
- İbn Âbidîn, Seyyid Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülaziz (ö. 1252/1836). *Şerhu ukûdi resmi'l-müftî*. thk. Muhammed Hasan el-Bağdadî. Kerâştî/Pakistan: Mektebetü'l-Büşrâ, ts.
- İbn Emîrî'l-Hâc, el-Halebî (ö. 879/1474). *et-Takrîr ve't-tahbîr ala't-Tahrîr fî usulî'l-fikh*. thk. Abdullah Mahmut. 3 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1419/1999.
- İbn Hamdân, Ahmed el-Harrânî el-Hanbelî (ö. 695/1295). *Sıfatü'l-fetvâ ve'l-müftî ve'l-müsteftî*. thk. Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî. Dimeşk: el-Mektebü'l-İslâmî, 1960.

- İbn Hazm, Ebû Muahemmed Ali b. Ahmed b. Sa'îd (ö. 456/1064). *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*. thk. Ahmed Muhammed Şakir. 8 Cilt. Beyrut: Dârü'l-İfâki'l-Cedîd, ts.
- İbn Hazm, Ebû Muahemmed Ali b. Ahmed b. Sa'îd (ö. 456/1064). *en-Nebz fî usûli'l-fikh*. thk. Ahmed Hicâzî es-Sekâ. Kahire: Mektebetü'l-Külliyâti'l-Ezheriyye, 1401/1981.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb (ö. 751/1350). *İ'lâmu'l-muvoakkî'in 'an Rabbi'l-âlemîn*. nşr. Ebû 'Übeyde Meş-hûr b. Hasan Ali Selmân ve Ebû Ömer Ahmed Abullah Ahmed. 7 Cilt. Cidde: Dârü İbni'l-Cevziyye, 2003.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâluddîn Muhammed b. Mukrim el-Efrîkî el-Mısırî (ö. 711/1311). *Lisânu'l-'Arab*. Beyrut: Dâru Sâdır, ts.
- İbnü's-Salâh, Ebû 'Amr Osman b. Abdurrahman eş-Şehrezûrî (ö. 643/1246). *Edebü'l-müftî ve'l-müsteftî*. thk. Muvaffik b. Abdullah b. Abdulkadir. b.y.: 'Alemü'l-Kütüb, 1986.
- Karadâğî, Alî Muhyiddîn. *İctihad ve Fetva*. trc. Mustafa Bülent Dadaş. İstanbul: Nida Yayınları, 2019.
- Karaman, Hayrettin. *İslâm Hukukunda İctihad*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2015.
- Kaşif Hamdi Okur, "Amasyalı Fakih Nuh b. Mustafa ve İctihad ve Taklidle İlgili Görüşleri". *Uluslararası Amasya Âlimleri Sempozyumu Bildiriler Kitabı* (21-23 Nisan 2017): 339-346.
- Kelbî, Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed b. Cüzeyy el-Gırnâtî (ö. 741/1340). *Takrîbü'l-vüsûl ilâ 'ilmi'l-usul*. thk. Muhammedü'l-Muhtâr. b.y.: y.y., 2002/1423.
- Korkut, Zülküf. *Âmidî'nin el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm adlı eseri bağlamında ictihad, taklid ve istiftâ*. Bingöl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Köse, Saffet. *İslâm Hukukuna Giriş*. Beşinci Baskı. İstanbul: Hikmetevi, 2015.
- Mehmed Fikhî Efendî el-Aynî (ö. 1147/1735). *Risâle fî edebi'l-müftî*. nşr. Osman Şahin. Ankara: TDV Yayınları, 2018.

- Mercanî, Şihâbüddîn Ebü'l-Hasan Harun b. Bahâiddîn (ö. 1306/1889). *Nâzûratü'l-hak fî fardiyyeti'l-ışâ ve in lem yeğibi'ş-şafak*. thk. O. Ençakar ve A. Yılmaz. İstanbul: Dâru'l-Hikme, 2012.
- Özer, Hasan. "Pîrîzâde İbrâhim'in Risâletü Gâyeti't-Tahkîk fî 'Ademi Cevâzî't-Telfîk fî't-Taklid Adlı Eserinin Tahkikli Neşri ve Tercümesi". *Tahkik İslami İlimler Araştırma ve Neşir Dergisi* 3 (2020): 121-181
- Paçacı, İbrahim. "Fıkıh Mezhepleri ve Taklid", *Dinî Araştırmalar* 2/4 (1999): 59-84.
- Râzî, Fahrüddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin (ö. 606/1209). *el-Mahsûl fî ilmi'l-usûli'l-fıkıh*. thk. Cebbâr Feyâd el-'Alvânî. 6 Cilt. b.y: Müessesettü'r-Risâle, ts.
- Semhûdî, Nureddîn Ali b. Abdullah b. Ahmed (ö. 911/1505). *el-İkdü'l-ferîd fî ahkâmü't-taklîd*. thk. Enver b. Ebî Bekir ed-Dâğîstânî. İkinci Baskı. Beyrut: Dâru'l-Minhâc, 2011.
- Sübki, İmam Ebî'l-Hasan Takyüddîn Ali b. Abdulkâfi. *Fetâve's-Sübki* (ö. 756/1355). Beyrut: Dâru'l-M'arife, ts.
- Sübki, Tâcüddîn (ö. 771/1370). *Cem'u'l-cevâmi' fî usuli'l-fıkıh*. trc, Mehmet Selim Aslan. Bursa: Emin Yayınları, 2021.
- Şafak Ali. "İslâm Hukukunda Kaynaklar -İctihad-Müctehid-Mezhep-Taklid ve Telfik Meseleleri Üzerine Bir Araştırma". *Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi*, 3 (1979): 1-36.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali (ö. 1250/1834). *İrşâdü'l-fuhûl ilâ tahkîki ilmi'l-usûl*. thk. Ebî Havs Sâmi b. el-'Arabî. Riyad: Dâru'l-Fedile, 2000.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali (ö. 1250/1834). *el-Kavlü'l-müfid fî edilleti'l-ictihâd ve't-taklid*. Mısır: Şeyh Mustafa el-Bâbî, 1928.
- Tirmizî, Ebü İsa Muhammed b. İsa (ö. 279/892). *el-Câmi'u'l-kebîr*. thk. Beşşâr 'Avvel ve M'arûf. İkinci Baskı. b.y.: Dâru'l-Garbî'l-İslâmî 1998.
- Yahyâ Muhammed. *el-İctihâd ve't-taklîd ve'l-itbâ' ve'n-nezar*. Beyrut: el-İntişârü'l-Arâbî, 2000.

Yurdagür, Metin. "Haşviyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16: 426-427. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Zekiyyuddin Şa'bân. *Usûlü'l-fıkhü'l-İslâmî*. b.y.: Mektebetü'l-Hanefiye, ts.

Zerkeşi, Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh eş-Şâfiî (ö. 794/1392). *el-Bahrü'l-muhîţ fi usulî'l-fıkh*. thk. Abdülsettâr Ebû Gudde. İkinci Baskı. 6 Cilt. Kahire: Dâru'l-Safve, 1413/1992.

Zühaylî, Vehbe. *Usûlü'l-fıkhü'l-İslâmî*. Yirminci Baskı. 2. Cilt. Dımaşk: Dâru'l-Fıkr, 2013.

<https://fiqh.islamonline.net> (Erişim 31 Temmuz 2022).